

„ A lélek virágai”¹

Vázlatok Arany János dalgyűjteményéből

Arany és a zene

Hogy Arany János mikor kezdett a zenével foglalkozni, azt Bartalus Istvánnak² 1882 nyarán maga mesélte el: kisújszállási tartózkodásának egy éve alatt kezdett zenét tanulni. Módjában volt használni az igazgató könyvtárát és zongoráját. Senki nem oktatta zenére, a technika helyett inkább belső lelki táplálékot merített a tanulásból.

Szemere Pálnak³ egyik levelében 1860-ban arról ír, hogy némely versének, balladájának zenéjét előbb hallotta, mint ahogy szavakba öntötte volna. Zenéhez való vonzódása már gyermekkorában megmutatkozott. Szeretett énekelni. Különösen a zsoltárok tettek rá nagy hatást. Énekelt az iskolai kórusban, vándorszínészként tanította a színésztársakat, majd a szalontai Kántust is vezette. Felőttként bariton hangja volt, örömmel énekelt. Sógora, Ercsey Sándor⁴ írta róla, hogy szerette, ha a templomban jól kiénekelte magát.⁵ Kottaismerete javát is a debreceni Kántus akkori kottáiból szívta magába, a lejegyzés mintáit is ott láthatta.

A zongorát később felváltotta a gitár. Debreceni diákként – mint minden kollégiumi diák – ő is próbálkozott hangszeres tanulmányokkal. A Kollégiumban tanult meg jobban gitározni, vagy ahogyan ő hívta „tamburázni”. A *Tamburás öregúr* keletkezése után a tambura mellett másik hangszert (guzlicát) is említ a *Népdal* és a *Szibinyáni Jank* balladákban.⁶

¹ Az itt közölt tanulmány a DRHE 2017. április 5-én rendezett *SCIENTIA AC EDUCATIO* konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Bartalus István (1821–1899): zenetanár, népdalgyűjtő, zenetörténész.

³ Szemere Pál (1785–1861): költő, az MTA és a Kisfaludy Társaság tagja.

⁴ Ercsey Sándor (1827–1898): ügyvéd, irodalomtörténész, Arany sógora.

⁵ Ercsey Sándor: *Arany János életéből*. Ráth Mór, 1883, 12–13.

⁶ Voinovich Géza: *Arany János életrajza 1817–1849*. Budapest, MTA, 1929. I./30.

Ismert adat az is, hogy az 1870-es évek elején, miután névnapját ünnepelve baráti körben említést tett gitártudásáról, Salamon Ferenc történész megajándékozta egy tamburával. Ezen hallás után játszott népdalokat, nótákat, amelyek közül sokat le is jegyzett. Kottaírása rendezett, esztétikus volt, zenei műveltségét felnőtt életében is továbbfejlesztette. De saját maga is komponált dalokat, ismereteink szerint 26 melódiát. Ő maga mondta, hogy amik a fülében zsonganak:

*„Régi dalok csuda hangmenettel”; „Néha új dalt terem önkint húrja. S felejtí legott, már ő le sem írja; Később, ha megint eszébe ütődik, Álmodta-e, vagy hallotta? –tűnődik.”*⁷

Hogy saját maga is szerzett dallamokat, arról csak a családja tudott. Megtanította feleségének a dallamokat, és ő maga kísérte gitárral. Arany halála után felesége mint titkot fedte fel Bartalusnak – így kerültek a nyilvánosság elé.

Bartalus Arany halála után 19 dallamot énekkel és önálló zongorakísérettel feldolgozva jelentetett meg.⁸ A *Világ* (1852) című vers 13–16. sorában kesernyés öniróniával írja:

*A világ egy vén muzsikás,
Nem tud ő már kezdeni mást;
Minden hangból húz csak felet,
„Minden nap egy nótát feled.”*

Zenei tudása felnőtt korában az ifjúkori tudásánál megrekedt, pedig a magasabb zene megértésére is eljuthatott volna. Nem volt hangverseny- és operalátogató. Ezt írta egyik levelében: *„Lisztet sohasem láttam, s nem is hallottam.”*⁹

Arany és Bartalus barátsága

Ismeretségük az 1850-es években Nagykőrösön kezdődött. Barátságukat a magyar népdal szeretete hozta össze és tartotta őket együtt. Mikor Arany 1860-ban Nagykőrösről Pestre költözött és a Kisfaludy Társaság igazgatója lett, megindí-

⁷ Arany János: *Tamburás öregúr* 1877. júl.12.

⁸ Bartalus István: *Arany János dalai Petőfi, Amade és saját költeményeire*. Révai, Bp., 1884.

⁹ Voinovich Géza: *Arany János életrajza 1817–1849*. MTA, Bp., 1929. II./407.

totta a *Szépirodalmi Figyelő* című folyóiratot. Hamarosan köré gyűltek mindazok, akik az irodalommal, művészettel, művészetelmélettel foglalkoztak. Közöttük volt Bartalus István is, aki Erdélyből, Bálványos-Váraljáról a zenei pályát megcélzó tervei miatt költözött 1851-ben Budapestre. Zeneesztétikával, folklórral, művészeti kérdésekkel foglalkozott, különösen érdekelte a magyar népdalgyűjtésnek az akkoriban még kevésbé ismert formája, a szöveg és dallam együttes följegyzése. Nagyszabású gyűjtést és gyűjteménykiadást tervezett, ez vezette Arany közelébe is. Arany megkedvelte őt, később a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia is magához fűzte. Ő volt Arany zenei és népköltészeti hajlamainak, egyúttal dallamkomponáló próbálkozásainak koronatanúja.¹⁰

Ennek a barátságnak köszönheti a jelenkor mintegy 200 dallamnak az ismeretét. A költő, bár kottaismerő volt, talán soha nem írta volna le az emlékezetében élő melódiákat, ha erre Bartalus meg nem kéri. 1871–74 között kottáztott le kéziratot daloskönyvébe 149 dallamot, Bartalus István *Egyetemes Gyűjteményében* pedig további 50 dallam szerepel Aranytól.

Arany nem volt népdalgyűjtő, nem korának más adatközlőitől vetett papírra dallamokat, hanem saját emlékeire hagyatkozva, a már öregedő költő élesebb belső látásával újította fel gyermekkori emlékeit, megmutatva azt az ívet, amelyből zenei gondolatvilága, „zenei önéletrajza” felépült.

Hogy ez a műfaj nem volt számára közömbös, a magyar dalról leírt gondolatai több helyen is jelzik.

„Valóban különös is lenne, ha a tudomány, míg föld és tenger minden növényét előkutatja, mellőzné az emberi lélek virágait ... míg nyelvészetben éj-napi gondjait áldozza a szó testének, sajnálná figyelmét a szótul, midőn hármóniás kapcsolatban nyilatkozik mint érzés vagy kedély, mint képzelet vagy éppen értelem”¹¹.

Igazi visszhangra azonban a kézirat (kiadás híján) nem talált. Lappangó gyűjteményként Bartalus hagyatékából váratlanul került elő a centenáriumi előkészületek idején 1917-ben. Bartalus *Arany János dalai* című kiadványának előszavában (1884-ben) írt arról, hogy a költőnek milyen szerepe volt a gyűjtőmunkában:

¹⁰ Kodály Zoltán – Gyulai Ágost: *Arany János népdalgyűjteménye*. Kodály Archivum – Argumentum Kiadó, 15.

¹¹ Lásd Arany János írását *A magyar népdal az irodalombancímmel*.

„.....Nem szabad elhallgatnom, hogy Arany 1871-ben, mikor népdalgyűjtésre elindultam, régibb emlékeiből egy egész kötetet írt össze számomra hangjegyekkel és más jegyzetekkel. Ezen dalok összege mintegy 150-re tehető.”¹²

Azután sokáig nem esett szó Arany János népdalgyűjteményéről. Nyoma vészett, feledésbe ment, pedig ott volt a *Paedagogium* könyvtárának birtokában. Arany kéziratos fotókópiájára maga Bartalus írta rá a címet: „*Régi Népdalok, melyeket Népdalgyűjteményem számára Arany János gyermekkori emlékeiből saját kezűleg írt le hangjegyekkel. 1874. Bartalus István.*”¹³

A kéziratos gyűjtemény tartalma

Mi mindenre emlékezett Arany? A kéziratos gyűjtemény (149 dallam) zenei anyaga a kor zenei köztudatának keresztmetszete, a népdalismeret jelentős állomása. Láthatjuk milyen zenei táplálékon nőtt fel, mit kapott környezetétől. Szeme gyengülése ellenére is rendezett kottairással, szép kézírással, letisztázva vetette papírra zenei emlékeit. Nem nevezte meg forrásait: kitől, mikor, hol hallhatta, tanulhatta énekeit. Kottáinak ütembeosztása, bár helyenként hibákat tartalmaz, az ütemek belső ritmusának részletezésében nagy gondosságot mutat. Érdekes megfigyelés a lejegyzés hangnemeinek vizsgálata: 53 esetben nem használ előjegyzést, 64-ben három keresztet, egy keresztet 8, kettőt 9, egy b-t 14, kettő b-t 1 esetben. Ez a rögzítés a gitáron könnyebben játszható hangnemeket jelenti. A dalokat egy verssel közli, ha a szöveget elfelejtette, úgy hagyta, a dallamot őrizte meg épebben. A dallamok között hármassal igyekezett rendet teremteni. Csoportosítása arról árulkodik, hogy hallhatott Erdélyi János népdalgyűjtő felszólításáról, találkozhatott az 1830-as egyéb gyűjteményekkel. Ismerte a debreceni és pataki diákhagyományokat. Erdélyi Jánosra többször is utal, tőle kölcsönzi daloskönyve első fejezetének kissé magyartalan megnevezését. A hármassal a dalok fajtái között akart rendet teremteni.

- I. fejezet Népdalok és rokon dalok (103 dallam)
- II. fejezet Társas dalok – többnyire idegen dallamra (38 dallam)
- III. fejezet Kántáló dallamok és gyermek réják (8 dallam)

¹² Gyulai Ágost: *Arany János népdalgyűjteménye* 16.

¹³ Gyulai Ágost: *Arany János népdalgyűjteménye* 17.

Az **első csoport** dalai (103 dallam) a legkülönbözőbb stílusrétegekhez tartoznak. Ötfokú dallam egy sincs köztük. Kodály jegyzeteiből, a hangnemek vonatkozásában a következő áttekintést láthatjuk (leggyakrabban dúr-moll hangnemekkel, kisebb számban pedig modális hétfokúsággal találkozunk):

Dúr autentikus (magasjárású):	38+14+4 db
Dúr plagális (közép és alsójárású):	14+18+1 db
moll autentikus:	26+4+0 db
moll plagális:	5+3+0 db
dór:	7+1+2 db
fríg:	7+0+1 db
mixolíd:	2+0+0 db
kéttercű:	3 db ¹⁴

Szalonta nem tartozhatott Arany gyermekkorában sem a legrégiesebb helyek közé. Új település volta és a Bocskai-hajdúk nemesi öntudata együttesen hozzájárulhatott a hagyomány ősrétegének megfakulásához. Annak sem található jele, hogy Arany érintkezett volna az alacsonyabb szájhagyományos műveltségű rétegekkel vagy a zárt, de ősi hagyományú pásztorsággal. Arany középsztyálybeli kultúrája eltér attól a dalismerettől, amit Kodály 1916–17-es gyűjtése a pásztorság szegényebb rétegéig eljutva a felszínre tudott hozni.

Kodály *Arany János dallamgyűjteménye* című tanulmányában így ír erről:

„Ma népdalismeretünk (...) Aranyénak sokszorosa, mennyiségben is, minőségben is. Arany csak egyetlen helynek, Nagyszalontának népdalait ismerte élményszerűen. Ott a néphagyomány mélyrétege, úgy látszik, már akkoriban sem igen élt. Vagy ha élt, Arany nem jutott érintkezésbe azzal a néposztállyal, amely őrizte. Még száz évvel Arany születése után is halhattunk ott régi pásztor és betyárdalokat, melyeknek nála nincs nyoma, pedig bizonyára akkor is éltek. Arany nyilván nem ismerhette szülőföldje dalkincsét a maga teljességében, hanem csak ezt a részletét, amely közvetlen környezetében élt.”¹⁵

¹⁴ Kodály Zoltán – Gyulai Ágost: *Arany János népdalgyűjteménye*. 95.

¹⁵ *Magyar Népköltési Gyűjtemény XV.* kötet. Kodály Zoltán *Nagyszalontai Gyűjtése*. Szerk: Szalay Olga – Rudasné Bajcsay Márta. Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság, Bp., 2001. 41.

Figyelemre méltó viszont a feljegyzett dalok közt a népballadából való töredék vagy részlet. Ilyen például a *Jó ló volt a fakó*(*) Barna Péter ballada-töredék.

12.

Lassau

Jó ló volt a fakó, jó ló is el-let-tu
Hé-ja meg az í-sen a ki fel-ra-vel-tu.

Összesen 18 dallamot sorolhatunk fel azok közül, amelyek mind az Arany kéziratban, mind Kodály 1916–17-es nagyszalontai gyűjtésében fellelhetők, mint az alábbi két dallam: Arany gyűjteményében (fent)*, Kodály gyűjtésében (lent)¹⁶

0.

A kőle mékék a sarkantyú, a kőle mékék a sarkantyú.

Énekelté Balog Erzsé, 21 éves
1916. október 4.

7 (1) 13

Tánclejtés $\text{♩} = 114$, 120 és 126 ütem

1. Ugy íg a tűz, ha tűz-nek ré,
a vi-lág, mit a-dók rá.
Any-nyit a-dók a vi-lág san-vá-ra,
Mint a kő-tya-u-ga-tás-ra,
kő-töm mad-ság-já-ra.

¹⁶ Kodály Zoltán Nagyszalontai gyűjtése. Balassi Kiadó, Budapest, 2001. 81.sz.

Arany gyűjteményében (fent)

22.

Allegretto Nem úgy van más mint volt rég De - bo - rult a ma - gyar ég
Nem for - dul - hat máj vég - re Nap a hús ma - gyar ég - re?

Énekelté özv. Cségyé Lajosné Kenéz Zsuzsa, 64 éves
1916. október 8.

5 (8) 4

Poco rubato $\text{♩} = 76$

1. Nem úgy van más, mint volt rég, m Bé - bo - rult az ma - gyar ég.
Nem is for - dul máj vég - re Nap a hús ma - gyar ég - re.

... és Kodály gyűjtésében (lent)¹⁷

A **második fejezet** 38 dallama a 19. század elején keletkezett németes, divatos kispolgári dalstílus ízlésvilágát követi. E dalok Csokonai, Kölcsey, Kisfaludy, Vörösmarty, szövegei „idegen dallamra”. A gyűjteménynek ez a része fontos dokumentum a magyar biedermeier megértéséhez is.¹⁸

A **harmadik fejezet** rövidsége (8 dallam) talán a gyermek Arany elvonuló természetéről árulkodik. Nem valószínű, hogy a szalontai gyerekek ennyire kevés játékot tudtak. Mégis ezt a részt tekinthetjük inkább a népköltészet körébe tartóznak, mint a második fejezetet.

¹⁷ Kodály Zoltán *Nagyszalontai gyűjtése*. Balassi Kiadó, Budapest, 2001. 264. sz.

¹⁸ Kodály Zoltán – Gyulai Ágost: *Arany János népdalgyűjteménye*. Kodály Zoltán: *A gyűjtemény jelentősége*. 11.

„1916-ban Sebestyén Gyula felkért, hogy a már összegyűjtött dalszövegekhez szerezzem meg a dallamokat. A beérkezett 27 füzetnyi szöveg áttanulmányozása után 1916 október és decemberben három hetet töltöttem Nagyszalontán. Azt az irányítást kaptam, hogy azt válogassam össze, amit Arany ismerhetett.”¹⁹

Kodály gyűjtői koncepcióján kívül esett a felkérés (először a hagyományaiban érintetlen peremvidékeket, főútvonalától elzárt településeket keresi), ám Arany iránti tisztelete miatt (foglalkozott verstanál) elvállalta a munkát. Alkalmazkodva a szerkesztői szempontokhoz, elkészítette a rábízottakat. A sorozat kiadása azonban elakadt. A *Nagyszalontai Gyűjtés* 14. kötete a háború kártevése és sok egyéb nehézség miatt nem jelenhetett meg a centenáriumra. Csak 1924-ben, 50 évvel a kézirat írásának időpontjától vált lehetővé a kiadás, Kodály gyűjtésének csak töredékével. Kodály hiába kérte akkor a szöveg és dallam egységes megjelentetését, javaslatai nem találtak megértésre. Arany kéziratgyűjteményének kálváriája csak 1952-ben ért véget, amikor a kiadvány zenei gondozásával Kodályt, a szövegével pedig Gyulai Ágostot bízta meg.

„Súlyos mulasztás volt 80 esztendeig kéziratban hevertetni a gyűjteményt. Közzététele új világot vet Arany sok versére, általában verselésének titkára”²⁰ – írja Kodály a kötetben a gyűjtemény jelentőségét méltatva. A daloskönyv nemcsak kortörténeti érték, hanem a reformkor magyar zeneiségének gyűjtőtűkre és Arany emberségének zenéjén keresztül való megismerésének kulcsa.

IRODALOM

- Arany János népdalgyűjteménye. (1952) Közzéteszi: KODÁLY Zoltán és GYULAI Ágost (szerk.: SZABOLCSI Bence), MTA, Bp.
- BARTALUS István (1884): *Arany János dalai Petőfi, Amade és saját költeményeire*. Révai, Bp.
- ERCSEY Sándor (1883): *Arany János életéből*. Ráth Mór, Bp., 12–13.
- KODÁLY Zoltán – GYULAI Ágost (2001): *Arany János népdalgyűjteménye*. Kodály Archívum – Argumentum, Bp., *Magyar Népköltési Gyűjtemény XV. kötet*.
- SZALAY Olga – RUDASNÉ BAJCSAY Márta, szerk. (2001): *Kodály Zoltán Nagyszalontai Gyűjtése*. Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság, Bp.
- VOINOVICH Géza (1929): *Arany János életrajza 1817–1849*. MTA, Bp.

¹⁹ Kodály Zoltán: *Visszatekintés. Nagyszalontai gyűjtés* 102.

²⁰ Kodály Zoltán – Gyulai Ágost: *Arany János népdalgyűjteménye*. Kodály Zoltán: *A gyűjtemény jelentősége*. 11.

(*) *Arany János daloskönyve – válogatás a költő dalgyűjteményéből*, Dsupin Pál, dp3